

לברך על המוגמר

יושב אדם שנתיים, או חמש שנים, או עשר, וכותב ספר. יום אחד הוא מחליט שהספר גמור. איך הוא מחליט שהספר גמור? הרי תמיד יש מה לשפר, ואם הטיוטה העשירית טובה יותר מהטיוטה התשיעית, למה להסתפק בטיוטה העשירית? אין לזה סוף. איך הוא שם לזה סוף?

איך הצייר מחליט שהציור גמור? באיזו נגיעה של המכחול בבד הוא מחליט שזו היתה הנגיעה האחרונה? איך המלחין מחליט שהסימפוניה גמורה? אחרי איזו התלבטות לגבי מהלך מלודי או הרמוני, או לגבי המבנה, או לגבי התזמור, הוא מחליט שזו היתה ההתלבטות האחרונה?

“וירא אלוהים את כל אשר עשה, והנה טוב מאוד”. אלוהים של הפרק הראשון בתנ”ך הוא יוצר שמביט ביצירתו, ומחליט שהיא גמורה. ההחלטה הזאת – הברכה על המוגמר – היא השבת.

הברכה על המוגמר היא ההחלטה היצירתית ה חשובה ביותר, זו שאין ממנה חזרה. זהו זה, אבוד לך, זה הספר שכתבת, וכבר לא תשנה בו אף מילה. זה השיר שהקלטת, וכבר לא תשנה בו אף צליל. לברך על המוגמר זה להיפרד ממנו, לאבד אותו, לוותר על השליטה בו. זה מה שאלוהים עשה ביום השביעי.

השבת של סיפור הבריאה אינה השבת של ספר שמות. בספר שמות השבת היא מצווה המוטלת על עם ישראל, ואילו בסיפור הבריאה אין עם ישראל ואין מתן תורה ומצוות, יש רק יוצר המתבונן ביצירתו ומחליט שהיא גמורה.

למעשה, השבת של ספר שמות מנוגדת במהותה לשבת של סיפור הבריאה. על פי הדיבר הרביעי, עלינו לנוח בשבת משום שאלוהים עצמו נח בשבת; “וינח ביום השביעי – על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו” (שמות כ 11). תפישה זו של אלוהים, כמי שנזקק למנוחה ממלאכתו, אינה עולה בקנה אחד עם סיפור הבריאה, המבליט דווקא את הקלות נטולת המאמץ שבה ברא אלוהים את העולם בהבל פיו. ויאמר אלוהים יהי אור, ויהי אור; ויאמר אלוהים יהי מאורות ברקיע השמים, ויהי כן. העולם נברא במאמר, לא במאמץ. אלוהים לא התאמץ, ועל כן לא התעייף, ועל כן לא “נח” ביום השביעי. דווקא ביום השביעי הוא עשה דבר קשה: הוא בירך על המוגמר.

הניגוד הזה, בין תיאור השבת בספר בראשית כחתימתה של יצירה נטולת מאמץ לתיאורה בספר שמות כמנוחה מעבודה מעייפת, לא נעלם מעיניהם של חז”ל. “וינח ביום השביעי”?! דרש ר' לוי בשם ר' יוסי בר נהוראי: “וינח לעולמו ביום השביעי” (בראשית רבה י ט). אכן, מדרש מבריק: אלוהים לא נח מיצירתו אלא הניח לה,

החליט שהיא גמורה . אבל עצם הצורך במדרש מבריק מסגיר , כמובן, את מצוקת העמידה מול פשט הכתוב. ככל שהמדרש מבריק יותר , כך הוא דחוק יותר – ודווקא בתור מדרש דחוק הוא חושף באומץ את המבוכה התיאולוגית שמעורר הדיבר הרביעי, המשכתב את סיפור הבריאה.

נחזור אפוא אל תיאור השבת בסיפור הבריאה.

”וירא אלוהים את כל אשר עשה , והנה טוב מאוד , ויהי ערב ויהי בוקר יום השישי . ויכולו השמים והארץ וכל צבאם . ויכל אלוהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה , וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה . ויברך אלוהים את יום השביעי ויקדש אותו , כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלוהים לעשות.”

”וירא אלוהים את כל אשר עשה :” בתום ימי היציאה אלוהים רואה את יצירתו כמכלול. ”משל לאדריכל”, כותב אברהם אבן עזרא, ”שלא רק תכנן מעשה בניין גדול ומפואר אלא גם בנאו, ועם סיום מעשה הבניין בא לראות ולבדוק אם אכן פלל מעשי הבניין מתואמים יפה זה עם זה ופועלים יחד כיחידה כוללתית”.

כלומר, אלוהים לא היה מצויד מראש בתפישת יצירתו כמכלול . משמעות המכלול התבררה לו בדיעבד . נבוקוב העיר פעם , שגוגול נהג לתכנן את ספריו אחרי שגמר לכתוב אותם.

יושב אדם חמש שנים , כותב רומן , ויום אחד הוא מדווח לאחד מידידיו : ”סוף סוף שלחתי אתמול לדי קאן את כתב היד של ’בובארי’, מקוצר בשלושים עמוד בערך , בלי לספור שורות רבות שנמחקו פה ושם לאורך כל הספר . מחקתי שלושה נאומים גדולים של אוֹמָה , תיאור נוף אחד שלם , שיחות הבורגנים בזמן הנשף ... וכו’. רואה אתה, חביבי, שהייתי ממש גיבור . האם הספר יצא נשכר מזה ? ודאי שהמכלול קיבל עכשיו יותר תנופה”.

רק אחרי חמש שנות כתיבה , פלובר רואה את המכלול . וכשהוא רואה את המכלול , הוא רואה מיד איזה עמודים למחוק כדי שהמכלול ”יקבל יותר תנופה” . כל עוד כתב את הרומן בלי לראותו כמכלול , הוא שאל את עצמו מה חסר ; ראיית המכלול מגלה לו מה מיותר.

והנה טוב מאוד

”והנה טוב מאוד”: היוצר מופתע ממה שיצא לו . המילה המקראית ”והנה” מבטאת הפתעה. נוח משלח את היונה מן התיבה , ”ותבוא אליו היונה לעת ערב , והנה עלה זית טָרֵף בפיה” (בראשית ח 11). אברהם יושב בפתח אוהלו כחום היום , ”ויישא עיניו וירא והנה שלושה אנשים ניצבים עליו” (בראשית יח 2). רבקה כורעת ללדת , ”והנה תומים בבטנה” (בראשית כה 24). בת פרעה פותחת את התיבה , ”והנה נער בוכה” (שמות ב 6). אליהו בורח מפני איזבל למדבר , נרדם תחת רותם אחד , ”והנה

זה מלאך נוגע בו ויאמר לו קום אכול , ויבט והנה מראשותיו עוגת רצפים וצפחת מים" (מלאכים א, יט 5-6).

אלוהים מופתע אפוא . האם הוא מופתע מכך שיצירתו הגשימה להפליא את תוכניתו המקורית – או שמא הוא מופתע מכך שיצירתו סתתה מתוכניתו המקורית ? האם אמן טוב הוא אמן המצויד מראש בחזון מפורט של היצירה , ודבק בו ומממש אותו במלואו – או שמא אמן טוב הוא אמן המאפשר ליצירתו ל הפתיע אותו ? מרסל דושאן עמל שמונה שנים על "הזכוכית הגדולה " שלו, ורק כשהיצירה נסדקה בהובלה, היא היתה סוף סוף גמורה בעיניו.

ואולי יותר משהופתע מיצירתו, הופתע אלוהים מעצמו. עד שיצר את היצירה, הוא לא ידע שהוא מסוגל לה . כמו סופר המתיישב לכתוב את הרומן הראשון שלו, כמו מלחין המתיישב לכתוב את הסימפוניה הראשונה שלו , הוא לא מכיר את יכולותיו , וכשהוא רואה את היצירה הגמורה הוא מתקשה להאמין שידו עשתה את החיל הזה . לכך פיוון ריש לקיש , בשם ר' אלעזר בן עזריה , כשנטל את הפסוק (ירמיהו לב 17) "אחה אדוני ה' , הנה אתה עשית את השמים ואת הארץ בכוחך הגדול ובזרועך הנטויה, לא יפלא ממך כל דבר", ודרש אותו: "מאותה שעה לא יפלא ממך כל דבר" (בראשית רבה ט, ג). "מאותה שעה" – ולא לפני כן.

מה הרגיש ג'וזף הלר , כשגמר לכתוב את "מלכוד 22" ? "הייתי מופתע מאוד מיכולת הכתיבה שלי ", סיפר לימים , "בעיקר מהיכולת התיאורית ועושר השפה . מצאתי בספר תיאורים ומילים שכלל לא ידעתי שאני מכיר . זה הפתיע אותי מאוד, כי כשאני מדבר אני לא מכיר ולא משתמש ברוב המילים הללו . השליטה שלי בשפה היתה מפתיעה".

יצירה שהגשימה במדויק את תוכניתה היא יצירה מוצלחת , אבל אין היא מוצלחת מעל למשוער . היא מוצלחת כפי שיוצרה שיער שתעלה בידו . אלוהים מופתע מיצירתו, משום שהיא עלתה על ציפיותיו . הוא "נסתכל והביט כל מעשיו וכל פעולותיו אם יש לתקן שום דבר בהם , 'והנה' כולם יפים ומתוקנים", כותב הרשב"ם, ר' שמואל בן מאיר, נכדו של רש"י ואחיו של רבנו תם, ומעניין להשוות זאת לעדותו של מרטין בובר על האופן שבו נכתב הרומן היחיד שלו, "גוג ומגוג":

"מן הניסיון למדתי שספרים הולכים ובשלים לאט , ושמפתחים הם במיוחד כשאין אתה מטפל כלל בהם, ולבסוף הם מתגלים לאדם, עד שאין צורך עוד, כביכול, אלא להעתיקם. מה שהבשיל את הספר, לאחר עשרים שנה ומעלה, היה ללא ספק שוב גורם 'אובייקטיבי', היינו תחילת המלחמה הנוכחית, אווירת המשבר העולמי, שיקול הכוחות הנורא וסימני משיחיות שקר מחוץ ומבית . את הדחיפה המכרעת קיבלתי, כשפתאום בחלום-למחצה נראתה לי דמותו של שליח השקר, שעליו מספר הפרק הראשון בספרי, בחינת שד, בפרצופו של גבלס מיוהד. כתבתי במהירות יתרה, כאילו באמת לא היה עלי אלא להעתיק , כל התמונות עמדו בבהירות כנגד עיני ,

הקישורים נתהוו כאילו מאליהם . רק מבחינת הלשון מצאתי אחרי כן שיש מקום לתקן ולחזור ולתקן”.

כשהיוצר מתבונן ביצירתו ומופתע לטובה, מה מבטיח לו שיאהב אותה גם בעתיד ? האם ראוי לו לבטוח בהתלהבותו המיידית ממנה , או שמוטב לו , כפי שהציע הורטיוס, לחכות תשע שנים לפני שיפרסם אותה , אם בכלל ? “אני אף פעם לא קורא סיפור שפרסמתי ”, העיד חורחה לואיס בורחס , “מרום פחד שאתבייש במה שעשיתי”. ברור שלא התבייש בסיפוריו כשפרסם אותם ; מותר לשער שכל אחד מהם היה טוב מאוד בעיניו כשמסר אותו לדפוס , כמו שהיה העולם בעיני יוצרו ברגע הראשון. ר’ חמא בר חנינא הבין לנפש היוצר כשהמשיל את אלוהים למלך שבנה פְּלָטִין (ארמון), “ראה אותה וערבה לו , אמר: פלטין, פלטין, הלוואי תהי מעלת חן לפני בכל עת כשם שהעלית חן לפני בשעה הזו ! כך אמר הקב “ה לעולמו : עולמי, עולמי, הלוואי תהי מעלה חן לפני בכל עת , כשם שהעלית חן לפני בשעה הזו !” (בראשית רבה ט, ד).

כידוע, לא עברו שישה פרקים מסיפור הבריאה, וכבר החליט ה’: “אמתה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים , כי ניהמתו כי עשיתים”.

א י ל ו ל י י צ ר ה ר ע

מצד אחד, היוצר מייחל לכך שיצירתו תישאר תמיד מעולה בעיניו . מצד שני, הוא לא רוצה להיתקע. הוא רוצה להתפתח כל חייו – וככל שיתפתח, יצירתו הקודמת תיראה לו בוסרית. “ לו יכולתי לכתוב את כל יצירותי מחדש ”, אמר ויליאם פוקנר , “אני בטוח שהייתי כותב אותן טוב יותר , וזה המצב הבריא ביותר לכל אמן . לכן הוא ממשיך לעבוד ולנסות שוב ושוב . בכל פעם מחדש, הוא מאמין שהפעם יצליח . ברור שלא יצליח, ולכן המצב הזה בריא . ברגע שיצליח, ברגע שהיצירה תגשים את החזון שהוליד אותה , את החלום – לא יישאר לו מה לעשות חוץ מלחתוך את הגרון , להתאבד בקפיצה מפסגת השלמות”.

פוקנר אוסר על היוצר להתבשם מיצירתו . “ זה אף פעם לא טוב כמו שזה יכול להיות. תמיד תחלום ותכוון גבוה יותר ממה שאתה יודע שאתה יכול לעשות ”. כלומר, הצב לעצמך סטנדרטים שלא תוכל לעמוד בהם . פוקנר מחייך בעצב : “מאחר שאף אחת מיצירותי אינה עומדת בסטנדרטים שלי , אין לי ברירה אלא לשפוט אותן על בסיס השאלה איזו מהן גרמה לי הכי הרבה סבל , כמו האמא שאוהבת את בנה שנעשה שודד או רוצח יותר משהיא אוהבת את בנה שנעשה כומר”.

הרומן שגרם לו הכי הרבה סבל היה “הקול והזעם”. פוקנר מעיד שרומן זה, שעליו תהילתו, “לא היה גמור אלא רק חמש- עשרה שנה אחרי שיצא לאור , כשעשיתי

מאמץ אחרון, בנספח שכתבתי לרו מן אחר, לספר את הסיפור ולסלק אותו מראשי, כדי שתהיה לי מנוחה ממנו. מכל ספרי, זה היקר לי ביותר. לא יכולתי להניח לו, ומעולם לא הצלחתי לספר אותו כמו שצריך, כמה שלא ניסיתי. הייתי מנסה שוב, אבל קרוב לוודאי שגם בפעם הבאה אכשל".

לת"ס אליוט היו תוכניות ספרותיות מגובשות, אבל על פי עדותו, הוא מעולם לא ציפה להגשים אותן במלואן. "אני לא מרגיש שהגעתי ליעד שהצבתי לי", אמר, "ואני לא חושב שאגיע אליו אי פעם, אבל אני רוצה להאמין שבכל פעם התקרבותי אליו עוד קצת". ובדומה לו, ז'ורז' סימנון: "בכל פעם שאני גומר רומן אני מרגיש של הצלחתי. זה לא מייאש אותי, זה גורם לי לרצות לנסות שוב".

האור, המאורות, החי והצומח – השלבים השונים של היצירה המתהווה היו "טובים" בעיני אלוהים. "טובים" ותו לא. כל אחד מהם נראה לו טוב מספיק כדי להמשיך ממנו בלב שקט אל השלב הבא, אבל אף אחד מהם לא נראה לו "טוב מאוד", כלומר, טוב עד כדי כך שאחריו – כל המוסיף, גורע.

אבל מה פירוש "טוב מאוד"? האם זו לשון הפלגה, או דווקא ביטוי מאופק? האם היוצר רואה את מעשה ידיו כדבר נפלא, כביר, כליל השלמות – או שהוא רואה אותו כטוב מאוד, לא פחות ולא יותר?

אם "טוב מאוד" פירושו כליל השלמות, היוצר נקלע לפרפקציוניזם משתק. "לטש ולטש את עטך", כתב ביאליק למשורר צעיר, "אך אל תחדדהו יותר מדי, פן יישר". ה"טוב מאוד" הנשאף הוא אויבו של ה"טוב" האפשרי, והמושלם הסטרילי הוא אויבו של הדבר החי.

האם יש גם משמעות מוסרית למילים "וירא כי טוב", "והנה טוב מאוד"? האם ה"טוב" שאלוהים מתברך בו במעשה בראשית הוא טוב רק במובן "משובח", "מעולה", "מוצלח" וכדומה? האם אפשר להפריד לגמרי את ה"טוב" מהמוסר? יוצרים הדוגלים בהפרדה שכזאת, הם אלה הדוגלים ב"אמנות לשמה". לדידם, הטוב הוא ניגודו של הגרוע, לא ניגודו של הרע. האם אלוהים של סיפור הבריאה הוא אסתט שכזה? אפשר לראותו ככזה רק אם קוראים את סיפור הבריאה במנותק משאר התנ"ך. אבל די להפוך דף אחד, והנה "עץ הדעת טוב ורע". מכאן ואילך ה"טוב" הוא הטוב המוסרי, ניגודו של הרע, ולא הטוב האסתטי, ניגודו של הגרוע.

ובכן, משמעותן המוסרית של המילים "וירא כי טוב" היא: וירא כי עשה מעשה טוב. כתבת ספר טוב? ציירת ציור טוב? טוב למי? למי הוא יועיל? זו אחת השאלות שבגללן כל כך קשה לברך על המוגמר.

אבל אל תתחסד. בכל שליחות יש קצת קריירה. כשאתה עומד בשבת מול היצירה שגמרת, הודה ביצרים שהוליד אותה. כואב להודות בתשוקה לכבוד, להצלחה, לתהילה, לכסף, אבל "אילולי יצר הרע לא בנה אדם בית ולא נשא אישה ולא הוליד ולא נשא ונתן" (בראשית רבה ט, ז). לכן הודך ביצרים הרעים שדחפו אותך ליצור. הודה בהם, והודה להם.

"ויהי ערב ויהי בוקר יום השישי. ויכולו השמים והארץ וכל צבאם". האם אלוהים הקציב לעצמו מראש שישה ימים להשלמת היצירה? האם הצליח להשלים את היצירה רק משום שהתחייב לתאריך יעד? יתר על כן: האם החליט שהיא גמורה רק משום שהגיע תאריך היעד?

תאריך היעד היה סוד התפוקה של סימנון. כשהתיישב לכתוב כל אחד ממאתיים הרומנים שלו, הקציב לכתובתו אחד-עשר יום. "אני צריך להיכנס לעורו של הגיבור הראשי", הסביר את שיטת העבודה שלו, "וזה נעשה כמעט בלתי נסבל אחרי חמישה או שישה ימים. זו אחת הסיבות לכך שהרומנים שלי כל כך קצרים; אחרי אחד-עשר יום אני לא יכול יותר – זה בלתי אפשרי. אני מוכרח – זה גופני. אני עייף מדי".

אצל סימנון היתה ההתחייבות לתאריך יעד החלטה שבינו לבין עצמו. קשה לעמוד בהתחייבויות פרטיות שכאלו; נחוצה לכך משמעת עצמית נדירה. קל יותר להתחייב לתאריך יעד שנקבע על ידי המזמין (עיתון, כתב עת), כי בהתחייב ות שכזאת אין חוכמות: יום רביעי זה יום רביעי. זה היה סוד התפוקה של יצחק בשביס זינגר, שכתב את הרומנים שלו מגיליון לגיליון של העיתון היידי "פורווערטס". "אמן", הסביר, "כמוהו כסוס – הוא זקוק לשוט. אני רגיל לשלוח את החומר מדי שבוע, דבר שהיה לי לטבע שני". הוא התגאה בכך שלא החסיר שבוע, במשך כל השנים הללו, "מלבד ארבעה שבועות שיצאתי לחופשה. אבל אז עבדתי קשה שבעתיים בהכנת החומר שלאחר החופשה". דווקא בגלל עצלנותו השתעבד לתכתיב החיצוני של העיתון, שעשה אותו חרוץ ופורה בעל כורחו. "אני חסיד המשמעת. אני יודע שבלעדיה אדחה דברים".

ההספק הכפול של אלוהים ביום השישי – "ויעש אלוהים את חיית הארץ למינה ואת הבהמה למינה ואת כל רמש האדמה למינהו... ויברא אלוהים את האדם" – עשוי להעיד, כשלעצמו, על כוחו הממריץ של תאריך היעד. "המלאכה שהיתה ראויה לעשות בשבת, כפל ועשה בשישי", כותב הרמב"ן, ודעתו כדעת רש"י.

בספרו "חיי הציירים, הפסלים והאדריכלים הדגולים ביותר" (פירנצה, 1550) מספר ג'ורג'ו ואסארי על קשייו של מיכלאנג'לו בהשלמתה של תקרת הקפלה הסיסטינית בתוך זמן סביר בעיני האפיפיור. "שמעתי לעתים את מיכלאנג'לו קובל, כי בגלל ההאצה שהאיץ בו האפיפיור ובגלל הטרדות שהטרידו בשאלה מתי יסיימה, לא יכול לגמור את היצירה כרצונו. פעם אחת ענה לו מיכלאנג'לו, כי היצירה תהיה גמורה כשתשביע את רצונו כאמן. 'ואנו רוצים', ענה לו האפיפיור, 'כי תשביע את רצונו לעשותה במהירות'. ולבסוף אמר למיכלאנג'לו שאם לא יגמור מהר את היצירה,

יצווה כי ישליכוהו מן הפיגום ארצה . מיכלאנג'לו התיירא , ובצדק, מזעמו של האפיפיור, ולכן סיים אותה במהרה, בלא להקדיש זמן כפי הצורך".

דומה שכל הריב היה נמנע אילו נקבע תאריך יעד.

ואסארי מספר על קשייו של ליאונרדו דה וינצ'י בהשלמתו של ציור הסעודה האחרונה על קיר הכנסייה הדומיניקנית במילאנו . " אומרים כי ראש המנזר הרבה להטריד את ליאונרדו ולהאיץ בו שיסיים את היצירה , שכן היה מוזר בעיניו שליאונרדו נוהג לעתים להשתהות כמחצית היום כשהוא שקוע בהרהורים . מה עיכב את ליאונרדו ? "עדיין לא עשה שני ראשים : ראש הנוצרי, שדוגמתו לא רצה לחפש עלי אדמות, והוא לא היה מסוגל אפילו להעלות בדעתו כי דמיונו יהגה את היופי ואת החן השמימי שביצעו את האלוהות בהתגשמותה . כן חסר היה לו ראשו של יהודה ." בסופו של דבר מצא דוגמן שעל פיו צייר את ראשו של יהודה איש קריות , ואילו ראשו של הנוצרי, "שדוגמתו לא רצה לחפש עלי אדמות", נותר לא גמור.

"בתוך שהיה מתעסק ביצירה זו , ממשיך ואסארי, "הציע לדוכס לעשות סוס ארד בגודל עצום, למען יתקיים עליו זכר דמותו של הדוכס . כה גדול היה הפסל, שהתחיל בהצלחה לעשותו, עד כי לא היה אפשר לסיימו לעולם ." ואסארי מעיר כאן : "היה מי שסבר כי ליאונרדו , כמו בשאר דברים שלו , התחיל לעשותו על מנת שלא לסיימו ; הפסל היה בגודל עצום, ובכואו ליצוק אותו בבת אחת היה נתקל בקושי לא ?אמן". הוא "התחיל לעשותו על מנת שלא לסיימו " : זה היה חטאו הקבוע של ליאונרדו . הוא לא העז לברך על המוגמר . אפילו את דיוקן המונה ליזה , שעליו עמל ארבע שנים, הוא עזב לא גמור.

זה היה חטאם של סופרים כמו קפקא ורוברט מוסיל . גם הם לא העזו לברך על המוגמר. לא היתה להם שבת . עשר שנים אחרי שהתחיל לכתוב את "האיש בלא תכונות" כתב מוסיל : "אני משפר את הרומן בהרבה , אלא שהוא מכווך לעולם שאינו קיים כעת ולכיוון של אפשרות-המשך שאולי לא תתממש". הניסוח נפתל, כדרכם של תירוצים. מוסיל מת, והשאיר רומן לא גמור.

"ויכל אלוהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה ." לא ביום השישי אלא ביום השביעי כילה אלוהים את מלאכתו , כי הברכה על המוגמר היא פעולה בפני עצמה . היא אינה המנוחה שאחרי הפעולה , אלא הפעולה הקשה , המפחידה, המכאיבה ביותר. ופעולה זו מצריכה מאלוהים לא שניות או דקות אחדות , אלא יממה שלמה – שביעית מהזמן שהוא השקיע ביצירתו.

"מדי יום אני משכתב את מה שהספקתי לכתוב עד אותה נקודה , " סיפר ארנסט המינגוויי. "כשהיצירה גמורה, ברור שאתה עובר על כולה . הזדמנות נוספת לתקן יש לך כשמישהו אחר מקליד אותה , ואתה רואה אותה נקייה באותיות דפוס . ההזדמנות האחרונה היא ההגהה . אתה אסיר תודה להזדמנויות השונות האלו ." המינגוויי השקיע שביעית מזמנו, אם לא יותר, בגימור.

"ויברך אלוהים את יום השביעי ויקדש אותו". כפי שציין ר' סעדיה גאון, לפנינו פעלים. אלוהים לא נח ביום השביעי; הוא בירך וקידש, ופעלים אלה מקבילים, לדברי רס"ג, לפעלים "ויאמר", "ויעש", הנזכרים בששת הימים הקודמים. "לגמור ספר", אמר טרומן קפוטה, "זה כמו להוציא ילד לחצר ולירות בו". והרולד פינטר אמר: "אני כותב תמיד שלוש טיוטות, אבל בסוף אין ברירה, אתה חייב לעזוב את זה. מגיע הרגע שבו אתה אומר, זהו זה, עשיתי מה שיכולתי".